

Nitel Bir Veri Toplama Aracı: Odak (focus) Grup Tekniğinin Uygulanışı ve Geçerliliği Üzerine bir Çalışma

A Qualitative Data Collection Tool: A study on the Application and Validity of Focus Group Technique

Cem GÜLCAN*

ÖZ

Bu makalede nitel araştırma paradigması olarak, özellikle de sosyal bilimler alanında sıklıkla kullanılan, kullanıldığı kadar da geçerliliği bilim çevrelerince tartışma konusu olan odak (focus) grup tekniği üzerine incelemelerde bulunulmuştur. Sosyal Bilimler alanında sıklıkla kullanılmasına karşın odak grup yöntemi, hakkında en az bilgiye sahip olunan tekniklerinden biridir. Buna karşın bilim çevrelerinde odak grup yöntemine yönelik geçerlilik ve nesnellik kapsamında ön yargılar mevcuttur. Çalışmanın başında nitel araştırmalar üzerinden yürütülen geçerlilik tartışmalarına Epistemolojik bir yaklaşımla katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Her araştırma yöntemi gibi odak grup yöntemi de bazı avantaj ve dezavantajlara sahiptir. Bu çalışmayla bu yönler ortaya konmuş, daha sonra odak grup yönteminde geçerliliğin sağlanabilmesi için dikkat edilmesi gereken noktalar detaylı şekilde açıklanmıştır. Bu çalışmayla, odak grup yöntemini kendi çalışmalarında kullanmak isteyen araştırmacılara kapsamlı bir yol gösterici makale ortaya koymak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nitel Araştırma, Odak Grup Görüşmesi, Focus Grup, Veri Toplama, Veri Analizi, Geçerlilik.

ABSTRACT

In this article, it has been studied on the focus group method, which is one of the qualitative research tools. Although it is frequently used in the field of social sciences, the focus group method is one of the least known technique. On the other hand, there are prejudices within the scope of validity and objectivity for the focus group method. At the beginning of the study, an epistemological argumentation have realized on qualitative researches. Like any research method, focus group method has some advantages and disadvantages. In this article, these aspects were revealed, and the points to be considered in order to ensure validity in the focus group method were explained in detail. By this study, it is aimed to present a comprehensive guiding article for researchers who want to use focus group method in their own studies.

Keywords: Qualitative Research, Focus Group Interview, Data Collection, Data Analysis, Validity.

---

* Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Doktora Programı,
cemgulcan26@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0771-3030

1. GİRİŞ

Bilim dünyasının 20. yüzyıldaki en büyük değişimi pek çok bilim insanına göre pozitivizmin çöküşü olmuştur. Dünya genelinde önde gelen bilim çevrelerinde (doğa bilimleri de dâhil) pozitivistten uzaklaşma trendi süregelmektedir. Buna rağmen bu durum özellikle ülkemizde karşılık bulmamıştır. Kökeni Aristoteles'e kadar uzanan pozitivism (olguculuk), özetle yeterli sayıda gözlem ve deneyin bir hipotezi doğrulayabileceği ve bu yolla bir gerçekliği ortaya koyabileceği görüşüdür. Buradaki temel soru, bilimsel bir gerçeklikten söz edilip edilemeyeceğine yönelik olmalıdır. Geçmişten günümüze kadar pek çok kuram, görüş, olgu veya kavram bazı dönemlerde gerçek olarak görülmüş ancak bir süre sonra durumun böyle olmadığı görülerek bu fikir terk edilmiştir.

Bu çerçevede, özellikle Newton'un meşhur mekaniği yaklaşık 3 asır boyunca test edildiği her ortamdan başarıyla geçmiş ve çürütülememiştir. Hatta ünlü filozof Immanuel Kant, "Saf Aklın Eleştirisi" adlı ünlü eserini Newton'un tümüyle "gerçeği" bulduğu görüşüne dayandırarak kaleme almıştır. Ancak 20. yüzyılın başında, Newton'un kuramının ışık hızına yaklaşıldığında ve uzay-zaman denkleminde çalışmadığı fark edilmiştir. Einstein, Newton'un yerçekimi kuramının yanlış olduğunu ortaya koyarak yeni bir çekim kuramıyla (İzafiyet Kuramı) mevcut hataları düzeltmiştir. İzafiyet Teorisi de ortaya atıldığı günden bugüne kusursuz şekilde çalışmış ve her testten başarıyla geçmiştir. Ancak Einstein, kendi teorisinin de hatalı olduğunu, daha iyisinin daha sonra geleceğini içtenlikle söylemiştir. Bu durumu ünlü bilim felsefecisi Karl Popper "Yanlışlanabilirlik" ilkesiyle kavramsallaştırmıştır. Popper'in örneklemesine göre, "Bütün kuğular beyazdır." hipotezi tek bir siyah kuğunun görülmesiyle tamamen çürütülebilir. Ancak yeryüzünde "gözlenen" tüm kuğuların beyaz olması bu hipotezin doğruluğunu kanıtlamaz. Çünkü hipotezler ne kadar test edilirse edilsinler çürütülme ihtimalleri ortadan kalkmaz ve dolayısıyla "gerçek" olarak nitelenemezler.

Doğa bilimleri alanında dahi pozitivistin aksaklıkları fark edilip inkâr edilmezken, konusu birey ve toplum gibi çok daha öznel olgular olan sosyal bilimler alanında bir "gerçek" olgusundan bahsetmek, rasyonelliğini yitirmiştir. Tüm bu tartışmalar aslında epistemolojinin (bilim felsefesi) tartışma konusu olsa da beraberinde bir takım nicel araştırma yöntemleri ve nitel araştırma yöntemleri taraftarlarının meydana gelmesine sebep olmuştur. Nicel araştırma taraftarlarının, nitel araştırma yöntemlerine olan en büyük eleştirisi, içerisinde "öznellik" barındırmasıdır ki bu haklı bir tespittir. Nitel yöntemler yapıları gereği öznelirdir. Ancak hiçbir araştırma yöntemi "tam nesnel" değildir. Bir araştırmacı, bir konuyu ne kadar uzaktan ve etkilemeden araştırmaya çalışırsa çalışsın kullandığı veri toplama yöntemi, hazırladığı sorular kendi öznel yapısını yansıtacaktır. Bu sebeple araştırmacının, özellikle sosyal bilimler alanındaki çalışmalarda, birey ve topluluklara yönelik elde edeceği şahsi tecrübelerini, bilgilerini nesnellik kaygısıyla çöpe atmaması gerekir. Ancak elbette nitel araştırma yöntemlerinin de geçerliliği sağlamak adına belirli kuralları ve sistematigi vardır.

Bu makalenin de konusu, nitel bir veri toplama tekniği olan odak (focus) grup değerlendirilmesidir. Odak grubun, geçerliliği için uygulanması gereken adımlar, sürecin işleyişi, dikkat edilmesi gereken hususlar ve hangi konularda yöntemin daha etkin olduğuna dair noktalar bir araya getirilmiştir. Bu çalışmayla, akademide odak grup yöntemine dair zihinlerdeki belirsizliği bir nebze dağıtmak, öğrenci ve akademisyenlere araştırmalarında rehber olacak bir kaynak yaratmak amaçlanmıştır.

2. NİTEL ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Niteliksel araştırmalar, verilerin toplanması ve analizinde rakamlar yerine daha çok sözcüklere ve ifadelere odaklanan bir araştırma yöntemidir (Bryman, 2012: 380). Diğer bir tanıma göre ise nitel araştırma insan ve grup davranışlarının nedenini ve nasıldığını anlamaya yönelik yapılan araştırmalardır (Gürbüz ve Şahin, 2016: 400). Bu bağlamda tanımdan da yola çıkılarak denilebilir ki nitel araştırma yöntemleri daha çok birey, gruplar ve birey-toplum ilişkilerine yönelik yapılan araştırmalar için kullanılmaktadır. Hâlihazırda nitel araştırmanın temelleri de konusu insan ve toplum olan sosyoloji, psikoloji, antropoloji ve felsefe gibi disiplinlere dayanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 37-38). Buna paralel olarak nitel yöntemi kullanan araştırmalarda ele alınan bazı araştırma soruları aşağıdaki şekilde örneklendirilebilir:

- *Bireyin zihinsel süreçleri nasıl işler?*

Bireyin zihinsel süreçlerini anlamak, pazarlamadan psikolojiye, sosyolojiden reklamcılığa pek çok disiplinin arzusu olmuştur. Bu hedef doğrultusunda nitel araştırma desenleri, nicel yöntemlere nazaran daha derinlikli bir bakışa imkân sağlayabilmektedir. İnsanı sosyal, kültürel ve diğer pek çok bağlamda yorumlamak ancak nitel paradigmayla mümkün olabilmektedir.

- *Bireyin ve toplumun bir olay veya duruma tepkisini ne etkiler, belirler, değiştirir?*

Çağlar boyunca, insanoğlunun kararları, tutum ve davranışlarının kökeni gizemini korumuştur. Çiçek, verem, veba gibi hastalıkları yenecek aşılarda üretip milyonlarca hayatın kurtulmasını sağlayan aynı zamanda da savaşlar başlatıp, radyoaktif saldırılarla katliamlar yapan aynı canlı türüdür. Bireyin dolayısıyla toplumun motivasyonlarını şekillendiren sayısız değişken olabilmektedir. Nicel paradigmalarda böylesi durumlara dair gerçekleştirilen araştırmalarda anlamını büyük oranda yitirmektedir.

- *Birey neden ve nasıl bir topluluğun parçası haline gelir?*

İnsanoğlunun diğer canlılardan ayrışıp, başarılı bir tür olmasını sağlayan en temel özelliği topluluk oluşturup, bu toplulukları düzgün bir iş bölümü ile verimli hale getirebilmesidir. Topluluklar sayısız farklı amaçla kurulabilmektedir. Bireyin bu grup ve topluluklara katılmasını sağlayan dürtüler pek çok araştırmaya konu olmaktadır. Özellikle küçük grup ve topluluklar üzerine yapılan araştırmalarda derinlemesine görüşme ve odak grup görüşmesi gibi nitel veri toplama teknikleri oldukça kaliteli veriler elde edilmesini sağlayabilmektedir.

- *Birey ve topluluk davranışlarını ne belirler?*

Bireyi sosyal bir varlık olarak ele alan pek çok çalışmada araştırmacıların, sadece sayısal verilere dayanan bir gözlem yapması yetersiz kalabilmektedir. Bu kapsamda araştırmacının bir iç görü gerçekleştirebilmesini sağlayan zemini ancak nitel paradigma sağlayabilmektedir. Etnografik ve gözleme dayalı diğer teknikler özellikle grup davranışlarına yönelik çok çeşitli veriler elde edilmesini sağlamaktadır.

- *Birey ve toplulukların birbirinden ayıran farklılıklar ve bu farklılıkların kaynakları nelerdir?*

Aynı sosyal çevrede yetişen ve birbirine benzer genetik kodlara sahip olan bireyler arasında bile davranış boyutunda inanılmaz farklılıklar olabilmektedir. Aynı şekilde birbirine coğrafi olarak çok yakın olan toplumlar arasında da kültürel ve sosyal açıdan uçurum sayılabilecek farklılıklar bulunabilmektedir. Bu farklılıkları açıklayabilecek geçerli bir sayısal verinin varlığından söz edebilmek son derece zordur. Bu tür çalışmalarda da nitel paradigmaya dayalı desenleri kullanmak sıklıkla başvurulan bir yöntemdir.

- *Bireylerin tek başına ve bir topluluk içerisindeki davranışları arasındaki farklılıkların sebebi nedir?*

Bireyin benliği, çok farklı boyutlara sahip bir olgudur. İnsanın, onu diğer insanlardan ayıran öz kimliğinin dışında, kendini dış dünyaya sunduğu bir sosyal kimliği de mevcuttur. Salt

birey ve sosyal bireyin davranışları arasında çok büyük farklar gözlenmemektedir. Dahası bir bireyin bir topluluk içindeki davranışları ile başka bir topluluk içindeki davranışları dahi inanılmaz farklılıklar göstermektedir. Başta Goffman (2004) ile Tajfel ve Turner'ın (1986) araştırmaları sosyal bireyi anlamaya yönelik adımlar olmuştur. Günümüzde halen pek çok çalışmaya konu olan sosyal birey, yine nitel araştırma desenleri aracılığıyla araştırılmaktadır.

Tanımlardan ve yukarıdaki genelleştirilmiş araştırma sorusu örneklerinden de anlaşılacağı gibi nitel araştırmalar; daha çok bireyler, gruplar, topluluklar, olaylar ve durumlar arasındaki süreçleri konu alır. Tüm bunlar üzerinde veri toplamak ve elde edilen verilerle bilimsel veriler ortaya koymak temel amaçtır. Nitel araştırmalarda veri toplamak için mülakat, derinlemesine görüşme, etnografik, netnografik ve odak grup görüşmesi gibi bazı teknikler kullanılmaktadır. Her tekniğin geçerlilik ve güvenilirlik için kendi içerisinde belirli sistemleri, kuralları ve süreçleri vardır. Sonraki bölümler, bu teknikler arasından odak grup yönteminin uygulanışı, kuralları, geçerliliği ve elde edilen verilerin analizi ve yorumlanması gibi konulara ayrılmıştır.

3. ODAK GRUP YÖNTEMİ VE TANIMI

Odak grup (focus group) genellikle bazı ortak özelliklere sahip 4-12 katılımcıyla ve bir moderatörle gerçekleştirilen, katılımcıların gerçek düşüncelerini saklama gereği duymayacağı çok sesli bir ortam yaratılarak veri toplamayı amaçlayan bir tekniktir. Şahin, Suher ve Bir'e göre (2009) odak grup, niteliksel araştırmalarda en çok kullanan veri toplama tekniklerinden biridir.

Odak grup çalışmalarına sıklıkla başvurulmasında düşük maliyetli olması, verilerin hızlı elde edilebilmesi, uygun ortam sağlanırsa güvenilir bilgi vermesi ve özellikle topluluk araştırmaları için en uygun teknik olması gibi sebepler öne çıkmaktadır. Nitel bir yöntem olarak odak grup tekniği, geleneksel veri toplama yöntemlerinden daha geçerli sonuçlar verdiği düşüncesiyle 1930'lu yıllardan sonra popülerliğini arttırma fırsatı bulmuştur (Krueger ve Casey, 2000). Suter (2000: 1) ve Onwuegbuzie, Dickinson, Leech ve Zoran'a (2009: 2) göre ise günümüzdeki odak grup yöntemi ilk kez Paul Lazarsfeld isimli araştırmacı tarafından radyo dinleyicilerinin, radyo programlarına karşı geliştirdikleri olumlu veya olumsuz duygusal tepkileri ölçmek amacıyla 1940'lı yıllarda yapılan bir araştırmada uygulanmıştır.

Pek çok bilimsel yenilik gibi odak grup yöntemi de 2. Dünya Savaşı'nda devletler tarafından avantaj kazanmak amacıyla kullanılmıştır. Suter'e (2000: 2) göre ünlü sosyolog Robert Merton, odak grup yöntemini 2. Dünya Savaşı sırasında antrenman filmlerinin askerler üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla kullanmış, yöntemi odaklanmış görüşme olarak adlandırmış ve bu yöntemin kullanımlarını, prosedürlerini ve kriterlerini ortaya koymuştur.

Güncel tanımlamalar içerisinde, Şahin ve diğerlerine (2009) göre odak grup, "eğitilmiş bir moderatör yönetiminde, yapılandırılmamış, kurgulanmamış ve doğal bir şekilde küçük bir grupla yapılan bir görüşmedir. Bryman'a (2012: 503) göre, odak grupların en orijinal tarafı, görüşmenin yapıldığı insan topluluğunun belirli ortak bir tecrübe paylaşmış kişilerden oluşmasıdır. Araştırmacı, yani moderatör, tartışmayı yönetir ve uygun hedef kitleden oluşan odak grubun konu üzerinde sağlıklı bir tartışma yapmasını sağlar. Böylece konu hakkında derin ve doğru bilgilere ulaşmayı hedefler (Şahin ve diğerleri, 2009: 55). Bryman'a (2012: 474) göre, odak grup görüşmelerinde katılımcılar tarafından hissedilen psikolojik veya fiziksel bir konforsuzluk durumu odak grup görüşmesinde beklenmedik olumsuz sonuçlar doğurabilir ya da elde edilen bilgilerin doğruluğunu şüpheye düşürebilir.

Odak grup yöntemi üzerine pek çok farklı tanımlama yapıldığı gibi tekniğin detayları üzerinde de bir fikir birliği söz konusu değildir. Ancak genel hatlarıyla odak grup kavramı ve yönteminin genel hatlarının çok da fazla değişmediği söylenebilir. Odak grup yönteminin gerek uygulama aşamaları gerekse bu aşamaların uygulanış biçimi hakkında literatürde farklılıklar mevcut olsa da bütüne bakıldığında bu yöntem ve yöntemin geçerliliği üzerine bir tartışma söz konusu değildir.

Onwuegbuzie ve diğerlerine (2009: 2) göre, odak grup yöntemi genellikle sosyal bilimler ve nitel araştırmacılar tarafından aynı anda birden çok katılımcıdan eşzamanlı olarak bilgi almak için kullanılan güvenilir bir yöntemdir. Ayrıca zamandan tasarrufun yanında odak grup yöntemi diğer veri toplama yöntemlerine nazaran, katılımcılar üzerinde çok daha az gerginlik yarattığı için bireylerin duygu, düşünce, fikir ve bakış açıları hakkında bilgi toplamada çok daha verimlidir (Krueger ve Casey, 2000). Odak grup yönteminde, grup üyesi görüşmeyi bir grup içerisinde toplu şekilde gerçekleştirdiği için kendisini yalnız ve baskı altında hissetmeyecek, dolayısıyla teke tek yapılan görüşmelere kıyasla bilgi paylaşımı daha kolay ve içten olacaktır.

Yöntem olarak odak grup, içerisinde pek çok farklı avantaj barındırmaktadır (Freitas, Oliviera, Jenkins, Popjoy, 1998: 4-5; Morgan ve Spanish, 1984: 259; Malhotra, 2007: 154; Yıldırım ve Şimşek, 2006, 166-167):

- 1) **Etkileşim:** Odak grup, yapısı gereği etkileşimli bir yöntemdir. Grup içerisinde bireylerin gerçek duygu ve düşünceleri daha kolay gün yüzüne çıkabilmektedir. Ayrıca etkileşim içerisindeyken bireyler daha önce tecrübe ettikleri ancak fark etmedikleri şeylerin ayırdına vararak verilerin ortaya çıkmasına yardımcı olurlar.
- 2) **Hız:** Odak gruplarda aynı anda birden fazla katılımcıyla görüşme gerçekleştirilebildiği için oldukça hızlı şekilde veri elde edilebilir.
- 3) **Esneklik:** Görüşmenin süresi, derinlik yapısı, katılımcıların özelliği gibi görüşmeyi etkileyebilecek pek çok nitelik uzmanın kendi elinde olduğundan kendi araştırması için en uygun yapıyı kolaylıkla tercih edebilmektedir.
- 4) **Güven:** Araştırma bağlamında düşünüldüğünde katılımcılar, genel olarak birbirlerine benzer özellikte bireyler olduğundan güven ortamı içerisinde kendilerini daha korkusuzca ifade edebilmektedirler.
- 5) **Eşzamanlılık:** Katılımcılar görüşmeye aynı anda katılıp aynı anda cevap verdikleri için bire bir yapacakları görüşmelerden çok daha öz güvenli olmaktadır. Bu da elde edilen bulguların çok daha çarpıcı ve gerçekçi olmasını sağlamaktadır.
- 6) **Rastlantısal Keşifler:** Görüşme içerisinde tartışma belirli kalıplar içerisinde ilerlemediğinden, tartışma sırasında ulaşılmaması beklenmeyen veriler ortaya çıkabilir.
- 7) **Uzmanlık:** Görüşme hangi konu üzerine yapılıyorsa o konuda uzmanlığa ihtiyaç duyulduğundan, deneyimli bir moderatör gereklidir. Eğer bu durum yaratılırsa araştırma için bir avantaj oluşturur.
- 8) **Etnografik Gözlem:** Uzman kişi, görüşmeyi yapacağı grubun içerisine kısa bir süre içinde dâhil olduğu için çok daha sağlıklı bir gözlem yapabilir ve veri elde edebilir. O süre içerisinde katılımcılar dışarıdan aralarına katılan uzmanı kendilerinden biri gibi görürler. Bu sayede uzman, gerçekçi bilgiye ulaşabilir, görüşmeyi kaydedebilir ve daha sonra tekrar kullanabilir.
- 9) **Ön Bilgilendirme:** Görüşmenin başında moderatörün araştırma hakkında yapacağı kısa bir bilgilendirme ile katılımcılara konu hakkında düşünme ve düşündüklerini de beyan etme fırsatı verilmektedir.
- 10) **Düşük Maliyet:** Odak grup her aşamasıyla ve uygulanış şekliyle düşük maliyetli bir yöntemdir.

Tüm bu sıralanan avantajlarının yanında odak grup yönteminin dezavantajları da mevcuttur. Odak grubun bazı avantajları aynı zamanda dezavantajları olarak karşımıza

çıkabilmektedir. Bu yöntemi kullanacak olan araştırmacıların avantajlar kadar dezavantajlara da hâkim olması gerekir. Moderatörün bu dezavantajlı durumlara hazırlıklı olup, oluşabilecek her olumsuzlukta sorunlara çözüm bulması gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 167; Morgan ve Spanish, 1984: 262; Freitas ve diğerleri, 1998: 4):

1) Yapaylık: Odak gruplar, araştırmacı tarafından bir araya getirildikleri için doğal gruplar değildir. Katılımcılar grubun bir araya gelme amacının bilincindedirler ve bu sebeple doğal davranmayabilirler. Bu, bir sınırlılık yaratabilmektedir. Bu sebeple görüşmelerin gerçekleştiği ortam ve havanın olabildiğince yapaylıktan uzak kurgulanması gerekmektedir. Grup üyeleri kendi benliklerini ancak doğal bir ortamda hissettikleri anda su yüzüne çıkarabileceklerdir. İçten, samimi, risk barındırmayan ve hatta mümkünse dostça bir ortamın inşa edilmesi gerekmektedir.

2) Yüzeysellik: Grup görüşmelerindeki katılımcı sayısı, yöneltilecek soru sayısının azalmasına neden olur. Bu da araştırılan konu hakkında daha az derinlik ve ayrıntı anlamına gelmektedir. Örneğin, derinlemesine mülakat yönteminde rahatlıkla 20 soru hakkında katılımcının görüşleri alınabilir. Odak grupta bu rakamlara ulaşmak mümkün değildir. Bu sebeple soruların araştırmacı tarafından çok daha özenle seçilmesi ve hemen her sorudan veri elde edilmesi gerekmektedir.

3) Yanlış Kullanım: Odak grup yöntemi her araştırma türü için uygun bir yöntem değildir. Kesin veriler elde edileceği düşünülerek uygun olmayan araştırmalarda kullanılması durumunda ortaya bilimsel olmayan sonuçlar çıkabilmektedir. Bu sebeple araştırmacının araştırma konusunu, örneklemi ve diğer tüm değişkenleri göz önünde bulundurarak odak grup yönteminin araştırması için uygun teknik olup olmadığını saptaması gerekmektedir.

4) Hedeflenmeyen Veriler: Grup görüşmeleri, diğer yöntemlere kıyasla tartışma gündeminin üzerinde araştırmacının daha az kontrolünün olduğu yöntemlerdir. Görüşme sonucunda ortaya araştırmanın işine yarayamayacak, faydasız veriler çıkabilir. Araştırmacı bu sorunu en aza indirmek için katılımcı topluluğunun araştırmanın hedefinden sapmasını engellemeli, konunun dağıldığı veya farklı yöne gittiği durumlarda grubu tekrar konuya döndürmelidir.

5) Nitelikli Katılımcı Gereksinimi: Görüşme esnasında katılımcıların tamamının tartışmaya katılması ve katkı vermesi önemli bir noktadır. Ancak her katılımcı topluluk önünde iletişim kurma, görüşlerini aktarma yeteneğine ve yeterliliğine sahip olmayabilir. Bu durum grup içerisinde bazı katılımcıların geri planda kalmasına, bazılarının fazla öne çıkmasına sebep olabilir. Yine aynı şekilde pek çok farklı sebepten katılımcılar gerçek duygu ve düşüncelerini iletmekte çekince yaşayabilirler. Bu durum, yönetime bir sınırlılık getirmektedir. Bu dezavantajdan etkilenmemek için moderatör, aşırı aktif olan katılımcıları bir miktar geri çekip, pasif olanları görüşlerini iletmeye yöneltmelidir.

6) Öznel Veri Analizi: Odak grup görüşmeleri, verilerin analiz edilmesi bakımından en riskli yöntemdir. Elde edilen bulgular, analizi yapan araştırmacılar tarafından subjektif bir yaklaşımla yorumlanabilir. Odak grup görüşmelerinin analizi, yönetime getirilen en büyük eleştirilerin başında gelmektedir. Bu noktada araştırmacının nesnel bir tutum içinde olması gerekmektedir.

7) Yönlendirme: Odak grup görüşmelerinde moderatörün rolü çok kritiktir. Moderatör, görüşme sırasında katılımcıların görüşlerine yön vermekten kaçınmalıdır. Moderatör, kendi rolünden çıkıp bir katılımcı gibi tartışmaya katılırsa, asıl katılımcıların beyan ettikleri görüşlerde sapma meydana gelecektir. Bir başka yönlendirme problemi ise araştırmacının beklediği araştırma sonuçlarına paralel olarak, grup üyelerini yönlendirmesiyle gerçek dışı verilerin ortaya çıkması ihtimalidir. Bu da sonuçların geçerliliğini büyük oranda etkileyebilecek bir risktir.

8) Dağınıklık: Görüşmenin doğası gereği katılımcıların vereceği cevapların belirli bir düzen içinde olması mümkün değildir. Tartışma spontane bir şekilde ilerlediği için bu durum analiz edilmek üzere verilerin düzenlenmesini güçleştirmektedir. Ancak araştırmacı iyi bir deşifre çalışmasıyla elde ettiği verileri düzenli bir hale getirebilmektedir.

9) Yanlış veya Yetersiz Örneklem: Odak grup görüşmelerine eleştirilerden biri de bu yöntemin temsil yeteneği üzerinedir. Odak grup, her ne kadar verimli bir yöntem olsa da ulaşabildiği kişi sayısı diğer yöntemlere göre çok daha azdır. Bu sebeple görüşmeden elde edilen bulgular doğru olmasına karşın bilimsel anlamda geçerli ve yeterli olmayabilir. Bunun temel sebebi örneklem olarak küçük kitlelere ulaşılması ve bu küçük kitlelerden elde edilen verilerin büyük araştırma evrenlerine genellenemeyeceği görüşüdür. Bu sebeple, odak grup yöntemi her araştırma için kullanıma uygun bir yöntem değildir. Daha çok, araştırma evreni spesifik bir topluluk, cemaat veya cemiyet olduğunda odak grup yönteminden elde edilen bulgular bilimsel olarak geçerli olabilmektedir.

Bir arazi aracının asfalt yolda performans sağlayamayacağı gibi bir yarış arabası da zorlu arazi şartlarında istenen yararı sağlayamayacaktır. Tıpkı bu örnekteki gibi araştırma yöntemleri ve teknikleri de çeşitli avantajlara ve dezavantajlara sahiptir. Yöntem ve teknikler ancak uygun ortamda kullanıldıklarında bilimsel fayda sağlayabilir. Araştırmacıların bu konulara hâkim olması ve buna göre doğru tercihlerde bulunması çalışmaların niteliğini belirler.

3.1. Odak Grubun Planlanması ve Organizasyonu

Nitel araştırma yöntemleri konusunda literatür incelendiğinde, bir odak grubun nasıl oluşturulacağı, katılımcıların nasıl seçileceği, görüşmenin nasıl gerçekleşeceği (sorulacak sorular, görüşmenin uzunluğu, görüşmenin yapılacağı ortam, katılımcıları tartışmaya teşvik etme yöntemleri) hakkında oldukça fazla görüşün olduğu görülmektedir (Onwuegbuzie ve diğerleri, 2009: 3).

Morgan'a (1997: 5) göre, odak grubun planlanması sürecinde, ilk olarak verilmesi gereken karar tartışma grubunun üyelerinin kimler olacağıdır. Odak grubun üyeleri seçilirken, araştırmanın amacına yönelik katılımcılar tercih edilmelidir. Grup üyeleri birbirlerini daha önceden tanıyor veya tanımıyor olabilirler ancak üyeler arasında benzer seviyelerde deneyim ortaklığı olması beklenir (Şahin ve Diğerleri, 2009: 55). Örneğin, "Futbol Taraftarlığı" üzerine bir çalışmada katılımcıların tümünün bir şekilde futbol taraftarı sıfatına sahip olması gerekmektedir. Ancak bu şekilde katılımcılar konu üzerine yorum yapıp, fikir yürütebilirler. Aksi halde diğer üyelerle benzer seviyede deneyimi olmayan herhangi bir katılımcı kendisini diğerlerine nazaran bilgisiz addedip görüş beyan etmekten çekinebilmektedir. Herhangi bir konu hakkında özgün görüşlerin ortaya çıkabilmesi, ancak o konuyu deneyimlemiş, o konu üzerine daha önce farkında olmasa da düşünülmüş kişilerin bir araya gelmesiyle mümkün olabilmektedir.

Morgan'ın, odak grup üzerine sıraladığı ve pratik başucu kuralları olarak adlandırdığı başlıca kurallar şu şekildedir (Morgan, 1997: 5):

- Grup oluşturulurken, topluluğun homojen yapıda olması için katılımcılar arasında belirli ortak özellikler bulunmalıdır.
- Görüşme sırasında moderatörün yüksek katılımlı ve yarı yapılandırılmış görüşmelerine güvenilmelidir.
- Görüşme grubu 6 ile 12 kişi arasında olmalıdır.
- Her araştırma için en az 3 farklı grupla görüşme gerçekleştirilmelidir.

Yukarıda belirtilenlere ek olarak literatürdeki genel kanı, odak grup görüşmelerinin 1-2 saat kadar sürmesi gerektiği şeklindedir (Nyumba, Wilson, Derrick, Mukherjee, 2017: 20; Onwuegbuzie ve diğerleri, 2009: 3; Leung ve Savihiri: 219). Görüşme için süre ve katılımcı sayısı arttığında her ne kadar elde edilecek bilgi miktarında artış olacağı düşünülse de katılımcıların kendilerini rahat bir ortamda hissedebilmeleri ve araştırmacının kaliteli veri elde edebilmesi için süre ve katılımcı sayısı sınırlandırılmalıdır. Onwuegbuzie ve diğerlerine (2009: 3) göre, odak grup görüşmesine davet edilip daveti kabul eden adayların, en azından yüzde

20'si görüşmeye bazı sebeplerden ötürü katılım gösterememektedir. Bu sebeple katılımı istenen kişi sayısından fazla katılımcı adayını görüşme için davet etmek gereklidir.

Krueger ve Casey'e (2000: 89) göre odak grup görüşmesinin ideal bir şekilde gerçekleşebilmesi için moderatör takımına ihtiyaç vardır. Bahsedilen bu moderatör ekibi bir moderatör ve moderatör asistanı olmak üzere iki kişiden oluşmalıdır. Moderatörün, en temelde katılımcıları görüşlerini beyan etmeye teşvik etmek, aşırı sivrilen katılımcıları kontrol altına almak ve önceden cevap almak üzere seçilmiş sorularla tartışmayı yönlendirmek gibi görevleri vardır.

Bunun yanında daha önce planlanmamış ve o anda gelişen konuya paralel olarak sorular sormak ve bazı materyallerle (Haber kupürü, video klip, ses kaydı vb.) tartışmayı geliştirmek gibi görevler de moderatörün sorumlulukları arasındadır. Tüm bu detaylar bir kenara konduğunda moderatörün esnek, nesnel, inandırıcı ve iyi bir dinleyici olması beklenmektedir (Fontana ve Frey, 2000: 652). Asistan moderatör ise tartışmayı kayıt altına almak ve konuşmaları not etmek üzere iki temel sorumluluğa sahiptir (Munn ve Drever, 1995). Görüşme tamamlandıktan sonra analiz etme ve verileri girme kısmından hem moderatör hem de asistan moderatör sorumludur (Krueger ve Casey, 2000: 94; Krueger, 2004: 124-125).

Bu bağlamda Yıldırım ve Şimşek'e (2006: 160-166) göre odak grup süreci yedi temel aşamadan oluşan nitel bir araştırma yöntemidir. Bunlar şu şekilde kronolojik olarak sıralanmıştır:

- Araştırmanın amacının belirlenmesi
- Araştırma ve görüşme sorularının belirlenmesi
- Yer ve teknoloji planlaması
- Bütün sürecin pilot denemesinin yapılması
- Katılımcıların belirlenmesi ve davet edilmesi
- Odak grup görüşmesinin gerçekleştirilmesi
- Verilerin düzenlenmesi ve analiz edilmesi

Yukarıdaki maddeler de göz önünde bulundurulduğunda, odak grup yönteminin geçerliliği ve kalitesi için kritik noktalar açıkça ortaya çıkmaktadır. Odak grup görüşmesi aynı grupta bir kere gerçekleştirilebileceği için araştırmacının görüşme öncesi hazırlığını ve planlamasını çok doğru yapması gerekmektedir. Aksi halde görüşme gerçekleşse dahi ortaya dışı dokunur, geçerli veriler çıkmayacaktır. Bu sebeple bu yöntem için gerekli süreçler madde madde takip edilip uygulanmalıdır.

Araştırmanın Amacının Belirlenmesi: Araştırmacı, yapacağı görüşme öncesinde bu görüşmeyi hangi amaçla yapacağını kesin olarak belirlemeli ve genel çerçeveyi ortaya koymalıdır. Görüşmenin tüm planlaması ve organizasyonu, araştırmacının amacına yönelik bir biçimde şekillendirilmelidir. Aksi halde görüşme hatasız bir şekilde gerçekleşmiş olsa bile araştırmaya hizmet etmeyecektir.

Araştırma ve Görüşme Sorularının Belirlenmesi: Araştırma aracılığıyla ulaşılmak istenen amaç veya amaçlara yönelik araştırma soruları veya hipotezler görüşme öncesi belirlenir. Araştırma soruları, görüşme sırasında katılımcılara doğrudan yöneltilecek olan görüşme sorularına dönüştürülür. Bu soruların iki temel amacı vardır. İlki katılımcıların istenen konudan sapmasını engelleyip konuya yoğunlaşmalarını sağlamaktır. İkincisi ise test edilmek üzere belirlenen hipotezin araştırma sonunda doğru olup olmadığının saptanması yani test edilmesidir. Yapılan planlamaya göre, görüşme yapılandırılmış, yapılandırılmamış veya yarı yapılandırılmış sorulardan oluşabilir. Eğer sorular yapılandırılmış şekilde ise daha önce belirlenen soruların dışına çıkılmaması gerekir. Yarı yapılandırılmış sorularda hem daha önce belirlenen sorular hem de o anda akış içerisinde kendiliğinden gelişen sorular sorulabilir. Yapılandırılmamış görüşmelerde ise tüm akış spontane şekilde ilerler. Açık uçlu, yönlendirme içermeyen, katılımcıları yargılamayan sorular tercih edilir. Eğer gerekli ise "Sebebi veya

gerekeceği nedir?” gibi sorularla görüşme derinleştirilmeye çalışılabilir (Krueger ve Casey, 2000)

Yer ve Teknoloji Planlaması: Görüşme öncesinde görüşmenin yapılacağı yer önceden belirlenmeli ve görüşme için uygun hale getirilmelidir. Görüşmenin yapılacağı odanın sıcaklığı, havalandırması, ışıklandırması gibi unsurlar katılımcıları rahat ettirecek şekilde olmalıdır. Görüşme daha sonra da incelenip, analiz edilmesi gerektiğinden görüntü veya ses kayıt cihazı hazır ve çalışır durumda olmalıdır. Bilimsel etik kuralları gereği katılımcıların görüşmelerinin kayıt altına alındığından haberi olması gerekir. Görüşme içerisinde katılımcılarla bazı çalışmalar gerçekleştirilecekse bunun için gerekli malzemeler (kâğıt, kalem, projeksiyon cihazı, tablet vb.) hazır bulundurulmalıdır.

Bütün Sürecin Pilot Denemesinin Yapılması: Odak grup görüşmesi aynı katılımcılarla, aynı ortamda sadece bir kere gerçekleştirileceği için yapılacak bir hata bütün araştırmayı olumsuz etkileyebilecektir. Bu sebeple görüşme öncesinde pilot bir çalışma gerçekleştirerek olası bir hatanın önüne geçilebilir. Pilot deneme için görüşmenin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi gerekmez. Minimum şartların oluşup oluşmadığını anlamak, gözden kaçan büyük bir detayın olup olmadığını fark etmek bu aşamada temel amaçtır.

Katılımcıların Belirlenmesi ve Davet Edilmesi: Görüşmenin ve dolayısıyla araştırmanın kalitesi için uygun katılımcıların seçilmesi çok önemlidir. Daha önce de altı çizildiği gibi, araştırmanın hedefine uygun ve belirli bir konu üzerine ortak tecrübeleri olan katılımcıların seçilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda katılımcıların olabildiğince grup görüşmelerinde fikirlerini beyan edebilecek kişilerden seçilmesi de gerekir.

Odak Grup Görüşmesinin Gerçekleşmesi: Görüşmenin gerçekleştiği aşamadır. Odak grup görüşmeleri için ideal süre 1-2 saattir. Bu süre zarfında gerçekleşmesi beklenen aşamalar şu şekildedir (Krueger, 1998: 15):

a. Görüşmeye Isınma: Görüşmenin ilk anlarında katılımcıların gerginliğinin azaltılması için yapılan hazırlık aşamasıdır. Bu aşamada katılımcılardan kendileri hakkında bilgi sahibi olunması için kısa bir kayıt formunu doldurmaları istenir. Bu formda isim, yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve gelir seviyesi gibi basit bilgiler mevcuttur. Sonrasında katılımcıları ısıtma amacıyla ve rahat cevap vermeleri için önem arz etmeyen sorular sorulur. Bu sorular araştırma için kritik öneme sahip olmayan; ayrıca din, siyaset veya bu tür hassas konuları kesinlikle içermeyen sorulardan seçilir. Ayrıca bu aşamada katılımcılar moderatör ve asistan moderatör tarafından gözlemlenmeli, pasif durumdaki katılımcılar teşvik edilmek üzere belirlenmelidir.

b. Odak Görüşmeye Giriş: Görüşmenin ilk birkaç dakikası çok büyük bir öneme sahiptir. Moderatör bu ilk dakikalarda hoşgörülü, özenli ve gerginliğin bulunmadığı bir atmosfer yaratmalıdır. Odak görüşmenin başarısı, büyük oranda bu ilk 2-4 dakikalık sürede yaratılan atmosfere bağlıdır. Bu aşamada çalışma hakkında kısa bilgiler verilir ve katılımcıların bilgilerinin gizli tutulacağı beyan edilir. Bu süre zarfında katılımcıların moderatöre soru sorulması risklidir. Çünkü katılımcılar tarafından gelen sorular kartopu etkisiyle çoğalabilir. “Bu araştırmanın amacı nedir?”, “Neye hizmet ediyor?”, “Elde edilecek bilgiler kimlerle paylaşılacak?”, “Başka kiminle görüşeceksiniz?” gibi sorular art arda moderatöre sorulursa görüşmede bir kimlik karmaşası meydana gelecektir. Bu noktada katılımcıların soru soran, moderatörün de cevaplayan kimliğine bürünmemesi için bu aşama dikkatli yönetilmelidir.

c. Geçiş Soruları: Araştırmanın ısınma kısmı ile anahtar sorular bölümü arasında geçiş niteliği taşıyan aşamadır. Buradaki sorular giriş kısmındaki kolaylıkla cevaplanan sorulara göre daha derinlikli sorulardır. Ortalama 3-5 dakika süren konuşmalarla katılımcılar artık diğer katılımcılarla da etkileşim içerisinde bulunmaya başlarlar.

d. Anahtar Sorular: Araştırma kapsamında ulaşılmak istenen asıl bilgiler bu kısımda elde edilmektedir. En derin sorular bu kısımda sorulur. Soruların moderatör tarafından harfiyen ezberlenmesi şart değildir fakat sorular arasında belirli bir nizam ve sıra olması gereklidir. Bu soruların cevaplandırılması 10-15 dakika kadar sürebilmektedir. Eğer katılımcılardan bazıları

soruları anlayamamışsa sorular aynı anlama gelecek şekilde revize edilip yeniden sorulmalıdır. Bu kısımdaki sorular genel olarak ağır sorulardan oluştuğu için görüşme katılımcılar için sıkıcı hale gelebilir. Bu noktada moderatör grubun nabzını iyi tutmalı, gerektiği anlarda kısa molalar vermeli, hatta küçük esprilerle ortamı yumuşatabilmelidir.

e. Araştırma Soruları: Anahtar sorular kadar derinliği olmayan ancak araştırmanın gövdesine de katkısı bulunan sorulardır. Bu soruların da cevaplanmaları ortalama 10-15 dakika kadar sürmektedir. Bu süre katılımcıların motivasyonuna göre değişebilmektedir.

f. Kapanış Sorusu: Genellikle gövde sorulara nazaran daha az önem arz eden tek bir sorudan oluşan aşamadır. Araştırma açısından kritik sorular bu aşamaya bırakılmamalıdır. Bu noktada katılımcıların motivasyonuna göre özellikle yapılandırılmamış veya yarı yapılandırılmış görüşmelerde kapanış sorusu sayısı birden fazla da olabilmektedir.

g. Final Sorusu: Katılımcılara konu üzerine eklemek istedikleri bir şey olup olmadığı sorulur. Katılımcılardan son cümleleri istenir.

h. Teşekkür ve Hediyelendirme: Bu kısımda katılımcılara, araştırmaya yaptıkları katkılardan ötürü teşekkür edilir. Gösterdikleri çaba için moderatör ekibi tarafından ufak hediyelerle ödüllendirilirler. Ancak literatürde odak grup çalışmasına katılanlara belirli bir ücret ödenmesi gerektiğini savunan pek çok çalışmayla da karşılaşmak mümkündür.

i. Verilerin Düzenlenmesi ve Analiz Edilmesi: Odak görüşme sona erdikten sonra elde edilen ses, görüntü kaydı, alınan notlar ve varsa katılımcılar tarafından doldurulan kâğıtlar aracılığıyla elde edilen veriler, dağınık bir halde olacağından öncelikle düzenlenmelidir. Veriler, daha önce araştırmanın amacına yönelik belirlenen sorulara, hipotezlere ve konulara göre bölümlendirilirler. Ardından düzenlenen veriler, belirli nitel tekniklerle analiz edilirler ve varsa araştırmanın soru veya soruları bu veriler ışığında test edilir.

3.2. Odak Grup Verilerinin Analiz Edilmesi

Onwuegbuzie ve diğerlerine (2009) göre odak grup görüşmesinin tarihçesi 80 yıl kadar geriye gitmektedir, ancak odak grup verilerinin analizi üzerinde uzlaşılmış kesin bir çerçeve mevcut değildir. “Odak Gruplarda Veri Toplama ve Analizinin Nitel Çerçevesi” adlı makalede Onwuegbuzie ve diğerleri (2009: 5), odak grup yönteminde kullanılabilecek dört temel veri analiz yöntemini sıralamıştır. Bu dört yöntem şu şekildedir:

- Sabit Karşılaştırma Analizi
- Klasik İçerik Analizi
- Anahtar Kelime Analizi
- Söylem Analizi

Sabit Karşılaştırma Analizi (Constant Comparison Analysis): Onwuegbuzie ve diğerlerine (2009: 5) göre, sabit karşılaştırma analizi, Glaser ve Strauss (1967) tarafından geliştirilmiş ve ilk olarak gömülü kuram çalışmalarında kullanılmış olan yöntemdir. Leech ve Onwuegbuzie'ye (2007: 565) göre sabit karşılaştırma analizi gömülü kuram çalışmaları dışında, odak grup görüşmeleri gibi pek çok çalışma içerisinde de kullanılabilir. Bu analiz yönteminde öncelikle kod açımı yapılarak veriler küçük birimlere ayrılır. Ardından elde edilen kodlar sınıflandırıp, kategorik hale getirilirler. Akabinde, araştırmacı elde edilen bu kategori gruplarını temsil eden birer başlık veya yargı geliştirir.

Sabit karşılaştırma analizi, özellikle aynı araştırma içerisinde birden fazla odak grup görüşmesi gerçekleştirildiği durumlarda kullanılabilir. Böylelikle bir grupta ortaya çıkan yargının bir diğer grupta ortaya çıkıp çıkmadığı rahatlıkla analiz edilebilir.

Klasik İçerik Analizi (Classical Content Analysis): Klasik içerik analizi pek çok açıdan sabit karşılaştırma analizine benzemektedir. Tıpkı sabit karşılaştırma analizi gibi, klasik içerik analizi de verileri daha küçük parçalara ayırma ve bu küçük parçaları kategorize etme aşamalarını içerir. Ancak kategoriler sabit karşılaştırma analizinde olduğu gibi yargısal ifadeler

yerine birbirleri arasında benzerlik içeren kodların bir araya gelmesiyle oluşturulur ve bu kodların sayısı hesaplanır.

Morgan'a (1997) göre klasik içerik analizinde, verilerin yorumlanması için üç temel yol mevcuttur. Bunlardan ilkinde, araştırmacı bir kodu her katılımcının kullandığını kullanmadığına bakabilir. İkincisinde, araştırmacı bir kodun her grup tarafından kullanılıp kullanılmadığına bakabilir. Üçüncüde ise araştırmacı, elde edilmiş bir kodun görüşme içerisindeki tüm örneklerini tanımlayabilir.

Onwuegbuzie ve diğerleri (2009), araştırmacılara, klasik içerik analizini, salt elde edilen kodları niceliksel bir yöntemle saymak yerine niteliksel bir yaklaşımla daha zengin ve karma bir yöntemle ele almalarını tavsiye etmektedir.

Anahtar Kelime Analizi (Keyword Analysis): Anahtar kelime analizi yönteminin temel amacı, görüşme içerisinde kullanılan kelimelerin diğer kelimelerle beraber nasıl kullanıldığının saptanmasıdır. Başka bir deyişle, görüşme içerisinde kullanılan kelimelerin kültürel kullanımına bakmaktadır (Fielding ve Lee, 1998).

Bu yöntemde altı çizilen en önemli nokta, aynı kelimeyi katılımcıların hangi farklı şekillerde hangi bağlamda kullandıklarının saptanmasıdır (Onwuegbuzie ve diğerleri, 2009: 6). Kelimelerin kullanım bağlamları, odak grup yönteminin doğasında etkileşimli bir yapı olduğu için özellikle önemlidir. Herhangi bir odak grup katılımcısı tarafından söylenen bir söz, sadece kendi başına değerlendirilmemeli, diğer katılımcıların da beyan ettiği sözlerle birlikte yorumlanmalıdır.

Söylem Analizi (Discourse Analysis): Söylem analizi, söylemsel psikoloji olarak da bilinen, başını Potter ve Wetherell'in çektiği bir grup İngiliz sosyal psikoloğun sosyal etkileşim ve sosyal biliş süreçlerini anlamak ve bu süreçlerin insanların günlük konuşma dilini nasıl etkilediği anlamak için geliştirdiği bir yöntemdir (Onwuegbuzie ve diğerleri, 2009: 6-7). Bir diğer tanıma göre, söylem analizi kişilerin başkaları ile konuşurken kullandığı özneler arası bileşenlere odaklanan sosyokültürel bir metottur (Elliot, 1996).

Söylem analizi yöntemi, bireylerin söylevlerindeki dil kullanımında toplum, din, kültür, edinilmiş tecrübelerin ne şekilde ortaya çıktığını saptamaktadır. Söylem analizi, üç temel varsayım üzerinde durmaktadır (Cowan ve Mcleod, 2004; Morales-Lopez, 2019; Fuhrman, Ellsworth ve Oehler, 1986; Flatschart, 2016). Bunlar, "Eleştirel Gerçekçilik (Critical Realism)", "Oluşturmacılık (Constructivism)" ve "Düşünümsellik (Reflexivity)" olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eleştirel gerçekçilik, bilgi nesnelere biçimleri ile özlerinin aynı olmadığını savunan akımdır. Bu akıma göre gerçeğe ulaşmak için, biçimi incelemek yerine nesnenin biçimini oluşturan özü araştırmak gerekmektedir. (Flatschart, 2016: 24-25). Oluşturmacılık kavramı ise en basit haliyle, "yapıyı oluşturan parçaların bütünü şekillendirmesi, elemanların bir araya gelmesiyle birbirlerinin toplamından çok daha farklı bir bütün oluşturması" ifadesine karşılık gelmektedir (Morales-Lopez, 2019: 11). Son olarak da Düşünümsellik, "araştırmacının araştırma nesnesiyle olan ilişkisini radikal şüphe ışığında sürekli olarak nesnelleştirmesiyle bu ilişkinin araştırma pratiğine yansımaları yönetebilmesi" şeklinde tanımlanmaktadır.

Söylem analizi, araştırmacının dildeki retorik örgütlenmeye, ölçülebilirliğe, esnekliğe, konumlandırmaya karşı hassasiyetine göre değişkenlik gösterebilmektedir (Cowan ve Mcleod, 2004). Onwuegbuzie ve diğerlerine (2009) göre, söylem analizini gerçekleştiren araştırmacı, konuşmacının ağzından çıkan kelimeleri mekân, tecrübeler, olaylar ve durumlar bağlamında değerlendirmelidir. Örneğin bir erkek çalışana, kadın bir yöneticinin yetkinliği ile ilgili görüşleri sorulduğunda, o anda cinsiyetçilikle suçlanmamak için aslında olmamasına rağmen feminist olduğunu belirtebilir. Bu durumda salt kişinin beyanı değil, ortamın şartları da göz önünde bulundurulur.

3.3. Odak Grup Tekniğinde Geçerlilik Sağlamak Üzerine

Çalışmanın pek çok kısmında belirtildiği üzere odak grup, sıklıkla başvurulan bir veri toplama aracı olmasının yanı sıra bilim çevrelerince geçerliliği sıklıkla tartışılan bir tekniktir. Geçerlilik konusundaki kaygıları en aza indirmek adına görüşmenin planlanma aşamasından son noktasına kadar her kısmında özenli bir şekilde uyulması gereken kurallar mevcuttur. Bu adımları görüşmenin tasarımı, görüşmenin gerçekleştirilmesi ve görüşme sonrası olmak üzere üç başlıkta toplamak mümkündür. Araştırmacıların odak grup tekniğinin geçerliliğini sağlamaları adına uyması gereken kurallar şu şekilde ifade edilmektedir (Tong, Sainsbury ve Craig, 2007: 249; Klagge, 2018; Krueger, 1994, Krueger ve Casey, 200; Bader ve Rossi, 1998; Freitas ve diğerleri, 1998; Dawson, Manderson ve Tallo):

3.3.1. Geçerlilik İçin Görüşmenin Tasarımı Sırasında Dikkat Edilmesi Gerekenler

1. *Odak grup görüşmesi mevcut araştırma için uygun mu?*

Odak grup görüşmeleri diğer veri toplama teknikleri gibi ancak uygun araştırma için kullanıldığı takdirde verim sağlayabilmektedir. Öncelikle bu tekniğin söz konusu araştırma konusu için uygun olup olmadığı sorusu sorulmalıdır. Bu bağlamda araştırma soruları ve teknik arasındaki uyum göz önünde bulundurulmalıdır.

2. *Elde edilen veriler hangi analiz yöntemi ile analiz edilecek?*

İkinci adım olarak henüz araştırma gerçekleştirilmeden verilerin analiz edilip, bulguların ortaya çıkmasını sağlayacak tekniğe karar vermek gerekmektedir. Bu noktada yine araştırmanın konusu ve bağlamı dâhilinde en uygun tekniğin tercihi, geçerliliğin sağlanması için büyük öneme sahiptir.

3. *Moderatör ekibi görüşmeyi gerçekleştirmek için uygun ve yeterli mi?*

Odak grup görüşmeleri sırasında her ne kadar asıl aktif olanlar katılımcılar olsa da moderatör veya moderatör ekibinin de niteliği geçerlilik için son derece önemlidir. Nesneliği olabildiğince korumak adına, araştırmanın sahibi ile görüşmeyi gerçekleştirenlerin farklı kişiler olması tavsiye edilmektedir. Ancak bu durum bazen zaman, emek ve maddi sıkıntılar sebebiyle mümkün olmayabilmektedir. Bunun dışında moderatörün konuya dair bilgi birikimi, tecrübesi ve uzmanlığı göz önünde bulundurulmalıdır. Aynı şekilde moderatörün yaşı, cinsiyeti gibi faktörler de önem teşkil etmektedir. Örneğin, kadın araştırmaları üzerine yapılan bir çalışmada kadın bir moderatör erkek bir moderatöre göre daha verimli olabilecektir. Moderatör yardımcısının ise iyi bir izleyici ve dinleyici olması, iyi not tutması temel gerekliliktir.

4. *Görüşme için katılımcı olmak üzere kaç kişi davet edilecek ve katılacak?*

“Odak Grubun Planlanması ve Organizasyonu” başlığı altında de belirtildiği üzere bir araştırma için en az 3 farklı görüşme gerçekleştirilmelidir. Yine bu başlıkta belirtildiği üzere görüşmeye davet edilip katılacağını beyan eden her 10 kişiden 2’si görüşmeye çeşitli sebeplerden ötürü katılmamaktadır. Bu sebeple onar kişinin katılımının istendiği 3 görüşmeye en azından toplam 36 kişi davet edilmelidir. Katılımcı sayısının yetersiz olduğu görüşmelerde geçerlilik sorunu ortaya çıkmaktadır.

5. *Görüşmeye katılımcı olarak kimler davet edilecek?*

Odak grup görüşmeleri için oluşturulan gruplar, alelade bir amaç dâhilinde kurgulanmadığı için katılımcıların da belirli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Katılımcıların konu hakkında birbirine benzer bilgi, birikim ve deneyime sahip olması bir gerekliliktir.

6. *Görüşme nerede ve ne zaman gerçekleştirilecek?*

Görüşmenin başarılı geçmesi için mekân da diğer bir önemli faktördür. Katılımcıların konforunun sağlanacağı, gürültüden ve diğer dış unsurlardan izole ortamlar uygun kabul edilmektedir. Yuvarlak bir masanın varlığı katılımcılara demokratik bir ortam izlenimi vereceğinden fikirlerin özgürce beyanına katkı sağlayabilmektedir. Görüşmenin gerçekleştirileceği yer ve zaman önceden ayarlanmalı ve katılımcılara bildirilmelidir.

7. *Hangi teknolojik araçlar kullanılacak?*

Görüşmeden elde edilen verilerin kayıt altına alınması gerekmektedir. Bu sebeple ses veya görüntü kayıt cihazları odak grup görüşmelerinde sıklıkla başvurulan araçlardır. Her ne kadar moderatör veya moderatör yardımcısı not alsada tüm ifadelerin deşifresi için teknolojik bir araca ihtiyaç duyulmaktadır.

8. *Katılımcılara yöneltilecek sorular belirlendi mi?*

Görüşmeler katılımcıların ifadeleri ve toplam sinerji bağlamında şekillense de genel hedeften şaşmamak adına katılımcılara bazı sorular yöneltilir. Bu soruların önceden belirlenmesi ve düzenlenmesi gerekmektedir.

3.3.2. Geçerlilik İçin Görüşme Sırasında Dikkat Edilmesi Gerekenler

9. *Katılımcılar bilgilendirildi mi?*

Geçerlilik ve etik sebeplerden ötürü, katılımcıların araştırmanın konusu, gerçekleştirilme sebebi ve nerede yayınlanacağı gibi konular hakkında bilgilendirilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra görüşmenin kayıt altına alındığı bildirilmeli ve bu duruma izinleri olup olmadığı öğrenilmelidir.

10. *Katılımcılara dair bilgiler alındı mı?*

Görüşmenin başında yazılı şekilde katılımcılara dair yaş, cinsiyet, meslek, gelir durumu vb. gibi bilgiler alınmalıdır. Bu bilgiler, veriler üzerinden anlamlı bulgular elde edilebilmesi ve bu verilerin çeşitli gruplara genellenebilmesi için gereklidir.

11. *Katılımcıların fikirlerini özgürce ifade etmesi sağlandı mı?*

Teknik kapsamında elde edilen verilerin geçerli olabilmesi ancak katılımcıların fikirlerini içtenlikle iletilmesiyle mümkün olabilmektedir. Bu sebeple katılımcıları çekinceye sürükleyebilecek her türlü fiziksel ve zihinsel engelden arınmış bir ortam sağlanmalıdır. Bu kapsamda bir veya birkaç katılımcının tahakküm yaratması engellenmelidir. Bazı katılımcıların sivrilmesi oldukça sık görülebilen bir dezavantajdır. Bu gibi durumlarda moderatör uygun ortamı sağlama sorumluluğuna sahiptir.

12. *Görüşme sırasında notlar doğru şekilde alındı mı?*

Katılımcıların ifadeleri veyahut moderatör ekibinin gözlemlendiği önem arz eden herhangi bir durum doğru şekilde not alınmalıdır. Sözlü ifadeler kadar katılımcıların jest ve mimikleri, heyecanları, duyguları ve diğer şeyler de bulgu elde etme adına kritik olgulardır. Moderatör ekibinin bu tür doneleri gözden kaçırmaması ve not alması gerekmektedir.

13. *Görüşmeler uygun zaman aralığında mı bitti?*

Görüşmelerin gerçekleştiği süreler de geçerlilik için öneme sahip bir diğer değişkendir. Bir görüşmenin kısa sürmesi halinde yeterli veri elde edilemeyecek, uzun sürmesi halinde ise katılımcılar sıkılıp hedeften uzaklaşacağı için istenmeyen veriler elde edilebilecektir. Bir odak grup görüşmesinin 1-2 saat sürmesi ideal kabul edilmektedir.

3.3.3. Geçerlilik İçin Görüşme Sonrasında Dikkat Edilmesi Gerekenler

14. *Veriler doğru şekilde kodlandı mı?*

Ses kaydı veya not şeklinde olan katılımcı ifadelerinin analiz için kodlanması gerekmektedir. Bu kodlama işlemi sırasında, ses kaydını otomatik olarak yazı haline döken programlar kullanıldığı gibi manuel yöntem de kullanılabilir. Her ne olursa olsun, her ifadenin kodlanması ve kategorize edilmesi veri analizi kısmı için büyük öneme sahiptir. Düzgün istiflenmeyen kodlar, anlamlı bulguların ortaya çıkmasını engelleyecektir.

15. *Katılımcılar ne şekilde adlandırıldı?*

Odak grup görüşmeleriyle elde edilen ifadeler, araştırmanın yayın kısmında da yer alabilmektedir. Araştırmanın yayınlanması halinde katılımcıların isimleri açık şekilde belirtilmemektedir. Genellikle, katılımcıların isim ve soy isimlerinin ilk harflerinin birleşimleri rumuz şeklinde kullanılmaktadır (C.G, E.A, M.Y gibi). Araştırmanın niteliğine göre

katılımcılar yaşları, cinsiyetleri veya meslekleri gibi farklı değişkenlerle de adlandırılmaktadırlar (Muhasebeci, Esnaf, Erkek 34, Kadın 22 gibi).

16. Her katılımcıdan veri elde edildi mi?

Araştırma sonunda elde edilen kodların katılımcıların geneline eşit şekilde yayılması beklenir. Belirli bir katılımcıdan diğer katılımcılara nazaran kat ve kat fazla veri elde edilmiş ise bu araştırmanın geçerliliğinin sorgulanmasına sebep olabilmektedir.

17. Kodlar doğru şekilde deşifre edilip yorumlandı mı?

Katılımcıların ifadelerinin deşifre edilmesi geçerlilik adına en kritik noktalardan birisidir. Çünkü bir ifadenin söylendiği bağlam, kültürel dayanağı, eş anlamlılığı o ifadenin anlamını etkileyebilmektedir. Bir katılımcı için bir ifade farklı bir anlama gelirken bir diğeri için bambaşka bir anlama sahip olabilmektedir. Burada araştırmacının olabildiğince kültürel kodları, sosyal çevreyi, dinsel bağlamları ve her türlü değişkeni göz önünde bulundurarak yorumlar yapması gerekmektedir. Aksi durumda ifadeler farklı anlamlara çekilebilmekte ve var olmayan bulgulara ulaşılabilir.

18. Anlamlı bulgular elde edilebildi mi?

Araştırmanın son aşamasında elde edilen bulguların anlamlı olması beklenir. Birbiri ile çelişen veya anlam barındırmayan verilerin ortaya çıkması araştırmanın geçerli bir sonuca ulaşmasını engelleyecektir.

Tekniğin her aşaması bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlıdır. Bu sebeple, tekniğin her aşamasında kurallara bağlı kalmak gerekmektedir. Hemen her veri toplama tekniğinin, kendine özgü bir yapısı ve gereklilikleri mevcuttur. Odak grup için de literatürde ifade edilen 18 adımın takip edilmesi ve sorulan sorulara yanıt verilmesi, araştırmalara yönelik geçerlilik kaygılarını en aza indirecektir.

4. SONUÇ

Nitel araştırmalar, sağladıkları verilerin bilimselliği ve geçerliliği temelinde sürekli tartışma konusu olmuştur. Bununla birlikte 20. yüzyılın başında yaşanmaya başlanan pozitivism ve gerçek-bilimsel bilgi bağlamlarındaki dönüşümler, nitel yöntemlere getirilen geçerlilik tartışmalarının git gide azalmasını sağlamıştır. Başını Karl Popper'in çektiği, eleştirel rasyonalizm gibi pek çok yaklaşım pozitivismi bilim felsefesine yönelik tek yaklaşım olmaktan çıkarmıştır.

Tüm bunların yanında, nitel yöntemlere ve dolayısıyla odak grup yöntemine yönelik eleştiriler varlığını halen sürdürmektedir. Odak gruba yönelik eleştirilerin başını, araştırmacının yönetime çok fazla müdahil olduğu ve dolayısıyla bu durumun öznellik yarattığı görüşü çekmektedir. Ancak özellikle konusu doğrudan insan ve toplum olan sosyal bilimler alanında, araştırmacının konu içerisinde elde edeceği tecrübeye dayalı bilgiler literatüre anlamlı, yenilikçi ve oldukça çarpıcı bulgular kazandırabilmektedir. Ayrıca diğer yöntemler kadar odak grup görüşmelerinin de kendi içerisinde sahip olduğu bağlayıcı kurallar ve süreçler, bunlara uyulduğu takdirde yöntemin maksimum seviyede geçerliliği yakalamasını sağlayacaktır. Bu sebeple her araştırmacının araştırma yöntem ve kurallarına hâkim olması büyük önem kazanmıştır.

Bilimsel araştırma konuları, kendi içerisinde farklı özelliklere sahiptir. Bu sebeple her araştırma için aynı araştırma yönteminin en uygun yöntem olduğu düşünülemez. Nicel araştırma yöntemleri ile nitel araştırma yöntemleri birbirinin alternatifi veya rakibi değildir. Her ikisinin de sunduğu imkân ve kabiliyet birbirinden farklıdır. Odak grup görüşmesi yönteminin de araştırmalara sunduğu imkânlar, kullanım alanı ve şekli kendisine hastır. Bu çalışmayla odak grup yöntemine yönelik her türlü soruya detaylı şekilde yanıt verilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Bader, G. and Rossi, C. (2002). Focus groups: A step-by-step guide. 3rd Edition, ISBN-10: 0966470877U.S: The Bader Group.
- Bryman, A. (2012). Social Research Methods, 4. Edition, Oxford University Press, New York.
- Cowan, S. and McLeod, J. (2004). Research methods: Discourse analysis, *Counselling & Psychotherapy Research*, 4, 102.
- Dawson, S., Manderson, L. and Tallo, V. L. (1993). A manual for the use of focus groups, Boston: International Nutrition Foundation for Developing Countries, From: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/41795>.
- Elliott, R. (1996). Discourse analysis: exploring action, function and conflict in social texts. Marketing Intelligence & Planning.
- Fielding, N. G. and Lee, R. M. (1998). *Computer analysis and qualitative research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Fontana, A. and Frey, J.H. (2000). The interview: From structured questions to negotiated text. The Handbook of Qualitative Research (Second ed), pp. 645–672.
- Freitas, H., Oliviera, M., Jenkins, M., Popjoy, O. (1998). The Focus Group, a qualitative research method. ISRC, Merrick School of Business, University of Baltimore (MD, EUA).
- Fuhrman, Ellsworth R., and Oehler, K. (1986). "Discourse Analysis and Reflexivity." *Social Studies of Science* 16(2), pp. 293-307.
- Glaser, G. B, Strauss, A.L. (1967). The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research, A division of Transaction Publishers, ISBN: 0-202-30260-1, New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.).
- Goffman, E. (2004). Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu, Çeviren: Barış Cezar, 3. Basım, ISBN-13: 978-975-342-698-5, Metis Yayıncılık: İstanbul.
- Gürbüz, S ve Şahin, F. (2016). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, 3. Baskı, ISBN: 978-975-02-3726-3, Seçkin Yayınları: Ankara.
- Klagge J. (2018). Guidelines for conducting focus groups, from: <https://www.researchgate.net/publication/327607001>.
- Krueger, R.A. and Casey, M.A. (2000). Focus groups: A practical guide for applied research. California: Sage Pub.
- Krueger, R. A. (1994). *Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research* (2nd edition). Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications.
- Krueger, R.A. (1998). Moderating Focus Group: What need to do during focus group, Online ISBN: 9781483328133, DOI: <http://dx.doi.org/10.4135/9781483328133.n4>
- Leech, N. L., and Onwuegbuzie, A. J. (2007). An array of qualitative data analysis tools: A call for qualitative data analysis triangulation. *School Psychology Quarterly*, 22, 557–584.
- Leung F.K. and Savithiri, R. (2009). Spotlight on focus groups. *Can Fam Physician*, 55(2), pp. 218–219.
- Morales-López, E. (2019) "Discourse analysis: Constructivist perspective and transdisciplinarity", Eds: Àngels Massip-Bonet and Gemma Bel-Enguix, Berlin: Springer, pp. 187-205.
- Morgan, D. L. (1997). *Focus groups as qualitative research* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

- Morgan, D.L. & Spanish, M.T. (1984). *Focus Groups: A New Tool for Qualitative Research*, Qualitative Sociology. 7(3), Human Sciences Press.
- Munn, P. & Drever, E. (1995). Using Questionnaires in Small- scale Research, Scottish Council for Research in Education : Edinburgh.
- Nymunba, T.O., Wilson, K., Derrick, J.C. & Mukherjee, N. (2017). The use of focus group discussion methodology: Insights from two decades of application in conservation, *Methods in Ecology and Evolution*, 9(1), 20–32. doi:10.1111/2041-210x.12860.
- Onwuegbuzie, A.J., Dickinson, W.B., Leech, N.L. and Zoran, A.G. (2009). A Qualitative Framework for Collecting and Analyzing Data in Focus Group Research, *International Journal of Qualitative Methods*, 8(3), Sam Houston State University, Huntsville.
- Suter, E.A. (2000). Focus groups in ethnography of communication: Expanding topics of inquiry beyond participant observation. *The Qualitative Report*, 5(1/2).
- Şahin, Ş., Bir, A.A., Suher, H.K., (2009). Odak Grup Yönetimi: Uygulamacılar Açısından Bir Değerlendirme, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 11(11), ss51-74.
- Tajfel, H., and Turner, J.C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (2nd ed., pp. 7-24). Chicago: Nelson-Hall.
- Uçar, R. ve Can, B. (2020). Pierre Bourdieu’da Epistemolojik Bir Tavrı Olarak Düşünümsellik ve Din Sosyolojisine Yansımaları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(7).
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 5. Baskı, Seçkin Kitabevi: Ankara.